

הגלובליזציה והשפעתה על החברה, הכלכלה ושוק העבודה בישראל

יצחק הרפז

פרופסור אורח

ביה"ס על שם וורטון, המחלקה לניהול

אוניברסיטת פנסילבניה

פילדלפיה, פנסילבניה

iharpaz@wharton.upenn.edu

(אוניברסיטת חיפה, ביה"ס למנהל, חיפה, ישראל)

נובמבר 2005

המחבר אסיר תודה לליאורה רוטשילד-שקד על תרומתה הרבה לכתיבת מאמר זה.

האגודה הישראלית לחקר יחסי עבודה
עברנו ל- זרך אבא הלל 148 רמת-גן 52572
טל': 03-5757866 פקס: 153-3-5757866

פרקים נבחרים

סיכום התוצאות העיקריות הקשורות בגלובליזציה או התלויות בה

תוצאות הקשורות בגלובליזציה או התלויות בה	קריטריון
• גידול בזרמי הון בינלאומיים, כולל השקעות חוץ ישירות. • הסכמים בינלאומיים, שיצרו ארגונים כמו ארגון הסחר העולמי ו-OPEC, טשטשו עוד יותר את הגבולות המדיניים. • הרחבה של מערכות פיננסיות עולמיות והתפקיד ההולך וגובר של ארגונים כמו קרן המטבע הבינלאומית (IMF), הבנק העולמי (WB) וארגון הסחר העולמי (WTO). • גידול בחלוקה של כלכלת העולם המנוהלת/נשלטת ע"י חברות רב-לאומיות. • גידול בשימוש בשיטות כלכליות כמו מיקור-חוץ ומיקור-חו"ל (offshoring) של כוח עבודה על ידי תאגידים רב-לאומיים. • הסכמים בינלאומיים כגון ההסכם הכללי על מכס וסחר (General Agreement on Tariffs and Trade, GATT) וארגון הסחר העולמי (WTO) הפחיתו בצורה משמעותית את המכשולים לסחר בינלאומי, ועודדו סחר חופשי בשירותים וסחורות. ארגונים אלה סייעו גם בביטול תעריפי מכס או בהפחתתם, בבניית אזורי סחר חופשי עם מיסוי אפסי או כמעט אפסי, ובהפחתה או הסרה של הגבלות חוצות-מדינות על העברות נכסים.	כלכלה וסחר

תעסוקה	• עלייה בשיעורי האבטלה במדינות מתועשות הודות למעבר של משרות עתירות-עבודה למדינות מתפתחות. • היישום הגובר של טכנולוגיה מפחית את השימוש וההישענות על עבודה במדינות מתפתחות. • תנאי עבודה קשים (בריונות תעסוקתית), ניצול, וביטול חירויות אישיות במדינות בהן נותרו משרות עתירות עבודה. • פריחתה של הכלכלה האפורה, המורכבת בעיקר מהמגזרים החלשים בחברה (נשים, עניים, עובדים בלתי חוקיים, עובדים נודדים, וילדים).
חברתי-תרבותי	• עלייה בהקף הנסיעות הבינלאומיות, תיירות, וחילופי תרבות. • התפשטות של רב-תרבותיות, חשיפה וגישה לגיוון תרבותי. • "אימפריאליזם תרבותי" (אמריקניזציה ומערביזציה) בא במקום התרבות המקומית, יוצר הטמעה ומפחית את הגיוון התרבותי. • חציית גבולות גוברת ע"י יחידים, הגירה, כולל הגירה בלתי-חוקית.
טכני	• הרחבה של תשתיות התקשוב העולמי, טכנולוגיית מידע, ושל זרימות בינלאומיות של מידע; שימוש בטכנולוגיות כמו טלפונים זולים, לווייני תקשורת, האינטרנט וטלפונים סלולריים. • עלייה במספר התקנים המיושמים בכל העולם, כמו פטנטים וחוקי זכויות יוצרים.
תחבורה	• תחבורה מהירה ויעילה באוויר, ביבשה ובים. • ירידה בהוצאות משלוח בעיקר הודות לגידול בשימוש במכולות בהובלה ימית.
קניין רוחני	• תיאום בינלאומי של הגבלות וחוקים לגבי קניין רוחני.

היבטים חיוביים של הגלובליזציה בישראל

אי-אפשר להתעלם מההיבטים החיוביים של הגלובליזציה על החברה הישראלית. בין החשובים המשפיעים על ישראל ניתן לכלול את הגברת הסחר הבינלאומי של ישראל, תעשיית ההיי-טק הישראלית, השקעות זרות בישראל והתפתחותה של חברת מידע.

הגברת הסחר הבינלאומי של ישראל

במהלך שני העשורים האחרונים, ובייחוד באחרון שבהם, ישראל לקחה צעדים משמעותיים בהגדלת הנתח שלה בסחר העולמי. כמחצית מהיצור התעשייתי כיום הולך ליצוא: נפח היצוא גדל כמעט פי ארבע מאז 1985 (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2005). לישראל רשת ענפה של הסכמים דו-צדדיים ובינלאומיים לשיתוף פעולה עם מדינות רבות, בייחוד בצפון אמריקה ואירופה, אך גם עם כלכלות מובילות באסיה. הודות לטכנולוגיה הישראלית המתקדמת וליתרון המדעי שלה, ישראל היא אחת המדינות הלא-אירופאיות היחידות הנהנות מהסכמים רב-צדדיים עם האיחוד האירופי, הכוללים תכניות מדעיות ותעשייתיות ותכניות מחקר ופיתוח שונות.

תעשיית ההיי-טק הישראלית

שילובם של כמה גורמים יכולים להסביר את הצלחתה של ישראל במישור ההיי-טק ומשק המקוון (e-commerce), ובעיקר: (1) משאבי אנוש באיכות גבוהה; (2) רוח יזמות יוצאת דופן; (3) סגנון ניהול בלתי פורמלי; (4) השקעות במחקר ופיתוח לצורכי הגנה וביטחון; (5) תמיכה ממשלתית חזקה; (6) המעבר מקולקטיביזם לאינדיבידואליזם בערכי החברה; ו (7) תהליך השלום.

ישראל השכילה לנצל את תעשיית ההיי-טק המשגשגת שלה ליצור סקטור בעל חשיבות בינלאומית בעידן הגלובליזציה. בשנים האחרונות, תעשיות ההיי-טק צמחו באופן משמעותי. השוק העולמי למוצרי תעשיות עתירות הידע, כגון תעשיות תעופה וחלל, מחשבים ומיכון משרדי, אלקטרוניקה וציוד תקשורת, ותעשיית התרופות, הינו עצום. מהירות הגידול של שוק זה היא פי שניים ויותר מקצב הגידול בשווקים למוצרי תעשיות אחרות, ומניע את הצמיחה במשק הכלל-עולמי (הרפז ומשולם, 2004). למגמה זו השפעה מרכזית על עולם העבודה, הכלכלה והחברה הישראלית. ביתר דיוק, התפתחות תעשיית ההיי-טק השפיעה במיוחד על פילוסופיה ניהולית, עמדות והתנהגות בסביבת העבודה (הרפז ומשולם, 1997). חשיבותו של ענף ההיי-טק למשק הישראלי עולה בהרבה על גודלו או למספר העובדים בו. לדוגמה, ב-1999 יותר מ-52% מכלל ההשקעות בתעשייה, 41% מתוך כלל היצוא, ויותר מ-23% מכלל ההכנסות בתעשייה (הענף המוביל בזה) נוצרו ע"י ההיי-טק (תעשייה בישראל, 2000).

השקעות חוץ בישראל

ענף ההיי-טק מהווה מגנט מרכזי להשקעות חוץ בישראל. התרחבותה המרשימה של תעשייה זו לוותה בגידול בהשקעות חוץ בישראל, מ- 537 מיליון דולר ב- 1992 ליותר מ- 5.3 ביליון דולר ב- 2004. ישראל מושכת סכום אדיר בהון סיכון זר להשקעות בחברות הזנק (משרד החוץ הישראלי, 2005). חברות ההיי-טק בינלאומיות מובילות כגון יב"מ, מוטורולה, אינטל ואחרות נכנסו בהתלהבות גדולה להקמת מתקני מחקר ופיתוח או ייצור בישראל. חברות אלו נמשכות לישראל על ידי כוח העבודה המיומן ביותר, כמו גם התמריצים הכספיים שמעניקה הממשלה.

חברת המידע

תוצאה חיונית מרכזית של הגלובליזציה היא השפעתה במישור חברת המידע. הדבר מתבטא בעיקר על ידי הרחבת תשתיות הטלקומוניקציה העולמיות, ה-IT (טכנולוגיות מידע), ניהול ידע יעיל, ושיפור בזרימת מידע כלל-עולמית. בפרט, השימוש באינטרנט מקל על תרומתה של הגלובליזציה למעבר החופשי של מידע. הנתונים על שימוש באינטרנט בישראל במהלך חמש השנים האחרונות מראים עלייה עקבית בכל קטגוריה. ישראל, שהיא מדינה עם יכולת מועטה יחסית לסחר דרך גבולותיה היבשתיים, והממוקמת במרחק רב ניכר ממרכזי הסחר העולמיים, מנצלת מהפכת ה-IT עד תום. היא הצליחה לעשות שימוש יעיל בטכנולוגיות כמו טלפונים זולים, לווייני תקשורת, האינטרנט וטלפונים סלולריים. מערכות הובלה מתקדמות וזולות יותר הופכות את מעבר הסחורות והשירותים לקלות מתמיד, ובכך מבטלות את נטל המרחק שבעבר חיבל בסחר ובכלכלה של ישראל.

פניה השליליות של הגלובליזציה בישראל

מספר פנים שליליות של הגלובליזציה מטרידות את החברה והכלכלה הישראלית; נתייחס בייחוד להשפעתה על התחומים הבאים: אחריות חברתית, עבודה ותעסוקה, מצב ארגוני העובדים, עובדים זרים, ותנאי עבודה קשים.

הזנחת האחריות החברתית

כתוצאה של התפתחויות היסטוריות ושל הפילוסופיה היהודית, האידאולוגיה המעצבת של המדינה, מאז הכרזתה 1948, התבססה על ערכים הומניסטיים, אחריות חברתית ומדינת רווחה. במהלך העשורים האחרונים זנחה הממשלה בהדרגה תחומים רבים של אחריות חברתית שנתפסו בעבר כחובה עליה. פונקציית החלוקה המתקנת של משאבים לכיוון השכבות החלשות והפגיעות יותר בחברה התהפכה. נלקחו מספר צעדים ע"י ממשלות, חלקם ספורדיים בעוד אחרים נראים כשיטתיים יותר, כמו למשל התכנית להבראת המשק הישראלי שהוצגה ב- 2003. כל התכניות החברתיות היו על הכוונת בצורה זו או אחרת:

הקטנת הוצאות הסקטור הציבורי ע"י קיצוץ במשכורות, ביטול משרות בסקטור הציבורי, הורדת הקצבאות להורים, לילדים, לקשישים, לאמהות חד-הוריות, לעולים חדשים, למשפחות מיעוטי הכנסה, לנתמכי סעד ולמקבלי דמי אבטלה.

עבודה ותעסוקה

תחליפי כוח עבודה ויצוא מקומות עבודה

במשך שנים רבות היה המשק הישראלי מוגן מפני תחרות בינ"ל באמצעות חוקים ותקנות ממשלתיים. מדיניות הליברליזציה והסכמי סחר פתחו את השוק הישראלי לתחרות. היבטים אלו (מה שמכנים היום "גלובליזציה") השפיעו על מעסיקים ומועסקים כאחד בתעשיות עתירות עבודה כגון טקסטיל, בטון ועבודות הרכבה שונות. מעסיקים נאלצו להתמודד עם תחרות קשה מחו"ל, דבר שחייב אותם להפוך חסכנים ויעילים יותר בדרכי היצור שלהם. אסטרטגיות לצמצום עלויות בארגון כוללות קשת רחבה של טקטיקות, שאחת מהן היא מעבר לאזורים עם שכר נמוך. לדוגמה, בתעשיית הטקסטיל נראה ששינויים בייצור זורזו על ידי פיתויי כוח אדם זול ובלתי מוגן וחוקי עבודה חלשים.

מקרה כזה הוא ענף הטקסטיל בישראל. תעשייה עתירת עבודה זו השתנתה באופן מרחיק לכת במהלך 15 השנים האחרונות. בעשורים הראשונים של המדינה, הייתה זו אחת התעשיות המשגשגות והמכניסות ביותר. היא היוותה מקור פרנסה לעשרות אלפי משפחות, שהתגוררו בעיקר באזורי המצוקה הכלכלית של ישראל. עידן זה הגיע אל קיצו ב-1991, כאשר הממשלה החליטה לפתוח את השוק לתחרות, בעיקר ממדינות העולם השלישי (לשכות המסחר, 2004). תהליך זה גבה את מחירו מהתעשייה המקומית, המנסה לשרוד באמצעים שונים. סגירת מפעלים רבים, פיטורי עובדים מיותרים וארגון מחדש היו לסימני ההיכר של מגזר זה. יצרנים פיתחו מוצרים, טכנולוגיה מודרנית ודרכי יצור מתוחכמים יותר, וכמו כן התרכזו בנישות ספציפיות כמו תחתונים. חברות רבות העבירו את היצור שלהם לירדן ולארצות אחרות באסיה עם עלויות עבודה הרבה יותר נמוכות.

המקרה של תעשיית הטקסטיל הוא דוגמה למגמה המתרחשת בסקטורים עתירי עבודה אחרים בישראל, דהיינו, שימוש רב יותר בטכנולוגיות המחליפות ידיים עובדות והעברת עבודה ומשרות למדינות בעלות עלויות עבודה נמוכות. לתהליך זה שתי השפעות: דרישה מועטת לכוח עבודה בכלל, המובילה לאבטלה. בניגוד לכך, מתעוררת דרישה גדולה יותר לכוח אדם מקצועי לתפעול הטכנולוגיה החדשה, דבר המרחיב את הפער במשכורות בין העובדים בקצוות טבלת השכר. השלכה מרכזית של פיטורי עובדים בתעשיות המסורתיות, רבים מהם בעלי השכלה בסיסית בלבד או בעלי מיומנות מעטה יחסית, היא הקשיים העצומים בהם הם נתקלים בניסיונם להשתלב חזרה בשוק העבודה.

אבטלה

אבטלה היא אחת הסוגיות המטרידות ביותר של העידן המודרני, ותופעה המשפיעה על ישראל באופן חמור

מאד. עם שיעור אבטלה שנתי של כ- 10%, ישראל סובלת מאחד משיעורי האבטלה הגבוהים בעולם המתועש. בעוד שנתונים אינם מעודדים, פעילים חברתיים מסוימים מתארים מציאות עגומה עוד יותר. לדבריהם, עוד 7.7% מכוח העבודה מובטלים למחצה או כבר וויתרו לחלוטין על המאמץ למצוא עבודה. אם מוסיפים אותם לחישוב, שיעור האבטלה מגיע ל- 18.1% (מחויבות לשלום וצדק חברתי, 2004). מיותר לציין שמספרים אלו אינם מופיעים בסטטיסטיקה הרשמית ולכן קשה להעריך במדויק את שיעור האבטלה האמיתי.

בנוסף להשפעת הגלובליזציה על האבטלה, מספר גורמי רקע יכולים להסביר את ההקשר של האבטלה בישראל. באופן כללי, יש לעולים חדשים, לערבים ישראלים ולנשים ייצוג-יתר בנתוני האבטלה. בתור מדינת קולטת מהגרים, ישראל קולטת מספר רב של מהגרים יהודים בכל שנה. מספרים אלו עלו באורח דרמטי בשנות השמונים המאוחרות ותחילת שנות התשעים, עם עלייתם של כמיליון וחצי מהגרים מברית המועצות לשעבר. יתרה מכך, מצב פוליטי הפכפך וכלכלה משתנה הטילו הגבלות על כניסת עובדים פליסטינאים מהשטחים לישראל. הם הוחלפו על ידי עובדים זרים שהועסקו בתעשיות המסורתיות, בעבודות כפיים, בחקלאות, בענף הבנייה, ובסיעוד וטיפול אישי.

קיימים מספר רב של הסברים לכך ששיעורי האבטלה גבוהים יותר בקרב ערבים מאשר בקרב יהודים. רמה חינוכית נמוכה יותר, מיקום גאוגרפי (הרחק מהזדמנויות לתעסוקה), כמו גם תעסוקה קודמת במשרות שכיום נמצאות לרוב בידי עובדים זרים. מכל מקום, מצב כוח העבודה הערבי-ישראלי הידרדר בשנים האחרונות, דבר המתיישב עם דו"ח ארגון העבודה העולמי (ILO) לפיו, ככלל, מיעוטים או ילידים במדינות העוברות שינוי כלכלי נמצאות בסיכון גבוה יותר להישאר מאחור, ללא יכולת לקצור את הרווחים שהגלובליזציה מציעה. למרות שקשה להשוות ערבים-ישראלים לקבוצות ילידים אחרות בעולם, קיימות נקודות דמיון מסוימות, דהיינו, בכך שלרוב הם באים הרקע חברתי-כלכלי שונה מזה של הישראלי הממוצע; שהם סובלים מהתשתיות הרעועות במקומות מגוריהם; שמערכות החינוך וכישוריהם לוקים בחסר; שהם לא מורשים לעבוד במגוון רחב של תעשיות מוגבלות או קשורות לענייני ביטחון. כל הגורמים הללו ממקמים את האוכלוסייה הערבית בעמדה נחותה, ולעתים קרובות מונעת מהם את הזדמנויות לתחרות הוגנת בשוק העבודה.

מצב ארגוני העובדים

במהלך העשורים האחרונים נחלשו ארגוני העובדים ברחבי העולם. מספר החברים באיגודים מקצועיים צנח ברוב המדינות המתועשות. לפי סקר ה-ILO, ירדה החברות באיגודים מקצועיים ב- 70 מתוך 92 המדינות שבסקר. ה-ILO טוען כי בין הסיבות לקיטון זה היו הירידה ביצור, החלפת עובדים ע"י טכנולוגיה ואבדן של מקומות עבודה מאוגדים רבים. ניתן לייחס את התחרות הבינלאומית או התחרות בין עובדים ממדינות שונות לגלובליזציה. ברוב המדינות, מצב זה נוצל כדי לאיים על האיגודים המקצועיים ולשכנע עובדים להסכים לקיצוץ משכורותיהם וכדי להחליש את חוקי עבודה הנוגעים לפיטורין ופיצויים. אחת הנפילות הדרמטיות ביותר בשיעור החברות באיגודים מקצועיים התרחשה בישראל. מעריכים שהחברות צנחה מרמה של כ- 80% לרמה הנוכחית של 25%-40% מכוח העבודה (לא קיים נתון מדויק).

הסיבה העיקרית לתופעה זו היא העברת החוק שאסר על ההסתדרות לספק שירותים רפואיים. יתרה מכך, ההסתדרות וויתרה על רבים מהפעילויות והתפקידים שאינם קשורים ישירות להתארגנות של עובדים והשפעתה על המשק הפוליטיקה בישראל ירדה פלאים. ההסתדרות נשאת גורם מרכזי בענייני שכר ותעסוקה, בייחוד במגזר הציבורי.

עם המעבר לגישה אינדיווידואליסטית בישראל, אין להסתדרות, בדרך כלל, תמיכה רבה מאת הציבור או התקשורת. היא כיום מנסה, ללא הצלחה, לגייס תומכים מתוך הקהילות המסורתיות של איגודים מקצועיים, כגון בעלי הכנסה נמוכה, עובדי צווארון כחול, נשים, ערבים ישראלים וקבוצות מנוצלות אחרות בחברה. חסרון בולט במאמציהם של מנהיגי ההסתדרות הוא בהימנעותם מפעילות בקרב עובדים זרים ופלסטינאים, שעל פי חוק זכאים לכל אותם הזכויות המגיעות למקביליהם הישראלים.

בשנים האחרונות נקלעה ההסתדרות להתנגשויות מרות עם הממשלה, הרואה בה מכשול עיקרי בדרך להגשמת יעדיה הניאו-ליברליים. לאחרונה, כאשר המשא ומתן בין הצדדים לא התקדם במהירות מספיקה או בכיוון הרצוי לממשלה, זו החלה לפעול באמצעות חקיקה לנשל את ההסתדרות מכוח המיקוח או מזכות השביתה שלה. דוגמה נוספת ליחס הממשלה לעבודה התרחשה בשנת 2005 בעת השביתה הארוכה בתולדות המדינה. נהגים בחברת אוטובוסים קטנה שבתו בדרישה לתנאי עבודה משופרים ושכר גדול יותר. כאשר נכשל המו"מ בין הצדדים, משרד התחבורה התערב ושבר את השביתה בכך שהתיר לחברת אוטובוסים אחרת לפעול במקום העובדים השובתים. היה זו המקרה הראשון מסוגו בתולדות יחסי העבודה במדינה. מקרה זה גם יכול לשמש דוגמה טובה למצב הנוכחי של האיגודים המקצועיים בישראל.

עובדים זרים

סממן נוסף של הגלובליזציה הוא מעבר גבולות ע"י אנשים. כוח עבודה זול הוא תוצאה של העצמאות הגוברת של כלכלות מעובדי כפיים. עם דגש רב יותר על השכלה, ומקומות עבודה שמבוססים על ידע יותר מאשר על עבודה פיזית, יש צורך למלא משרות עבודת כפיים פנויות. מדובר במגמה עולמית, בה מקבלים עובדים זרים את המשרות שאיש איננו מעוניין חפץ בהן. קשה לאסוף מידע על עובדים זרים בישראל, כיוון שרבים מהם אינם חוקיים או שייכם לכלכלה הלא-רשמית. נתונים רשמיים מראים עלייה במספר העובדים הזרים בסוף שנות התשעים ולאחריהם, עם ירידה קלה במשך חמש השנים האחרונות. את נתון זה אפשר לייחס, בחלקן, לאכיפה של מדיניות ממשלה חדשה המגבילה את מספרם.

בשנת 2004 הועסקו בישראל 224,300 עובדים שאינם אזרחים ישראלים, שהם כ- 8.5% מכוח העבודה. מרביתם מועסקים בבנייה, בחקלאות, בסיעוד, בתעשיות המזון ובמלונאות (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה). לפי הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, בסוף שנת 2004 היו 188,000 עובדים זרים בישראל, ו-96,400 מתוכם היו בלתי-חוקיים. עובדים אלו מגיעים ממדינות מתפתחות כמו ירדן, תאילנד, הפיליפינים, רומניה, הפדרציה הרוסית, סין, טורקיה והודו. העובדה שרבים מהם אינם חוקיים ונמנים עם הכלכלה הלא-רשמית תורמת רבות לניצולם. אם לפרט רק חלק מהקשיים בהם הם נתקלים, נציין כי הם עובדים שעות ארוכות בעבודות בזויות, משתכרים הרבה מתחת לשכר המינימום הנקבע בחוק, ועשוקים מכל ההטבות המגיעות להם על פי חוק.

בחברה מגוונת ומורכבת כמו ישראל, הימצאותם של מספר גדול של עובדים זרים משפיעה על החברה, התרבות והפוליטיקה הישראלית בדרכים שהתחילו להתגלות בשנים האחרונות. דוגמה אחת כזו היא מספרם הגובר של ילדי העובדים הזרים. ילדים אלו, שנולדו וגדלו בישראל, דוברים עברית, הולכים לבית הספר, וסופגים הרבה מן התרבות הישראלית, אולם קיימת מחלוקת בנוגע למעמדם. רבים נולדו לעובדים בלתי-חוקיים שאין להם כל זכויות חוקיות. הם אינם יהודים, כך שאינם זכאים לזכויות על פי חוק השבות. כתוצאה מכך, שהותם בישראל מתאפשרת בעיקר באמצעות ארגונים מתנדבים שלוקחים על עצמם את לספק להם צרכים בסיסיים כמו שירותי רפואה וחינוך.

תנאי עבודה קשים

בגלל מגמות עולמיות, משאבי אנוש הפכו לגמישים ביותר, תחרותיים מאוד וזמינים. הגלובליזציה יצרה איום פיטורין מתמיד לעובדים מקומיים, הודות לזמינותם של עובדים חלופיים ממדינות אחרות, או העברת העבודה עצמה למדינות בהן כוח העבודה זול יותר או אינו מוגן. שוק העבודה, הסובל מאבטלה דו-ספרתית, הוא כיום שוק של מעסיקים. מצב זה הפך לקרקע פוריה לכפיית תנאי עבודה קשים ולא הוגנים (מה שמכונה גם "בריונות תעסוקתית") על עובדים רבים המוכנים לעשות כל שדרש על מנת להתפרנס. בו זמנית, מעסיקים רבים פועלים בסביבה תחרותית ואכזרית, בה הרצון להישרדות מכתוב צורך לוחץ לצמצום עלויות. בהיותם החוליה החלשה בשרשרת זו, העובדים משלמים את המחיר. הרבה יותר רווחי להרע אם העובדים מאשר להוריד את איכות השירותים הניתנים לצרכנים או ללקוחות.

לפי הרפז (2005) תנאי עבודה קשים בישראל מורכבים מיחס מחמיר במיוחד כלפי יחידים המועסקים בתנאים תת-אנושיים ולפעמים גם משפילים, העשויים להפר את זכויות האדם הבסיסיות שלהם ולפגוע בכבודם. לפעמים מדובר בהפרה ממשית של חוקי העבודה. בין הדוגמאות המחרידות לכך: עובדים שאינם מקבלים תלושי משכורת; עובדים הנאלצים לעבוד שעות נוספות ללא תשלום; עבודה המוגדרת "הכשרה" שבגינה לא משולמת משכורת; עובדים הנאלצים לחתום על חוזה הכובל אותם לארגון לשנה לפחות; ועבודה תמורת טיפים בלבד, בלי תשלום נוסף או הטבות כלשהן מהמעסיק. בנוסף קיימים תנאים בלתי-אנושיים כמו שעות עבודה ממושכות בשמש ללא סככה, או עבודה במשמרות ארוכות בלי אפשרות לשבת או להתפנות.

התמונה המצוירת לעיל היא תיאור של המצב הנוכחי הקיים בעיקר בענף נותני השירות בישראל. העובדים במגזר זה חלשים ואינם מוגנים באמצעות ארגוני עובדים, אינם מודעים לזכויותיהם או מפחדים לדרוש אותן. מבין העובדים החשופים יותר לתנאי עבודה קשים בישראל ניתן למנות עולים חדשים, ערבים ישראלים, אנשים במצוקה בעלי השכלה מועטה, נשים, עובדים מבוגרים והבלתי-מאוגדים. רשימה זו אינה כוללת את העובדים הזרים או הבלתי-חוקיים, שבדרך כלל סובלים מתנאים קשים הרבה יותר מילידי הארץ.

הצעות והשלכות לקובעי מדיניות

בחברה מורכבת ורב-גונית כישראל, על כל מגזר לתרום את תרומתו הייחודית בצד מאמץ משותף של כולם,

אם רוצים ליהנות מן הרווחים של הגלובליזציה.

על הממשלה ורשויותיה להשיב לעצמן חלק מהאחריות החברתית שהיא זנחה בעשורים האחרונים. עליה לקחת חלק פעיל בשימור מקומות עבודה בישראל כמו גם ביצירת מקומות עבודה חדשים. עליה לתמוך ביוזמות של יחידים ושל המגזר הפרטי בתחום החינוך וההכשרה. עליה לראות את ההסתדרות וארגוני העובדים כשותפים להשגת יעדים לאומיים במקום בתור יריבים. לבסוף, על הממשלה מוטלת המשימה החיונית של שמירת החוק והסדר באמצעות אכיפת חוקיה ותקנותיה, בייחוד בכל הקשור להגנה על הקבוצות המנוצלות ביותר במשק כיום.

על ארגונים ומעסיקים במגזר הפרטי להעריך מחדש את הרווחים של יחסי תעסוקה יציבים. בהקשר זה, השקעה מתמשכת בחינוך, בהכשרה ובצמיחה האישית של כוח העבודה שלהם יכולה להיות רווחי למעסיקים ולעובדים גם יחד. המעסיקים יכולים להרוויח גם מהכנסת סידורי עבודה גמישים על מנת לשמר את מקומם של עובדים ותיקים. עבודה בשעות גמישות, עבודה מהבית וסידורים חדשים אחרים עשויים לשמר אותם בתור עובדים רווחיים, תחרותיים ויצרניים. על ההסתדרות יהיה לתרום את חלקה במאמצים לחינוך, להכשרה ולהסבה מקצועית של עובדים על מנת שיתאימו לביקושים ולשוק התחרותי הנוכחי. בנוסף, אל לה לזנוח את תפקידה כאיגוד מקצועי; היא חייבת לספק הגנה לכל עובד מנוצל בישראל באשר הוא.

הצעות למדיניות

- על ישראל לנקוט גישה מאוזנת יותר במדיניות החברתית-כלכלית ובמדיניות הרווחה שלה. בעודה מיישמת תיקונים הכרחיים במדיניות הכלכלית על מנת לעמוד באתגרים בינלאומיים, עליה להתמקד באנשים ולהימנע מפגיעה בזכויותיהם ובצרכיהם.
- על הממשלה לשקול תיקונים בחוק או צעדים אחרים להגבלת מעבר של מקומות עבודה מישראל למדינות אחרות.
- יש לשקול מחדש את מדיניות האבטלה ביחס לזכאות ותקופת תשלום דמי אבטלה מבלי לפגוע ביכולת למצוא עבודה חדשה.
- על הממשלה לחשב מחדש את העדפותיה ולחלק מחדש משאבים גדולים והשקעות על מנת ליצור מקומות עבודה יציבים (לא עונתיים) וארוכי טווח, בייחוד בפריפריה.
- ליצור או להגביר מודעות במעסיקים לגבי יתרונותיהם של יחסי עבודה יציבים, באמצעות חינוך, פרסומים, עלוני מידע, סמינריונים, אגודות ענפיות, ארגוני מנהלים וכו'.
- השקעה משותפת בהסבה מקצועית וחינוך על ידי מערכת החינוך (המדינה), המעסיקים (גם במגזר הפרטי וגם בציבורי) וארגוני העובדים. עם זאת, השתלמות והסבה מקצועית נשארות בעיקר באחריות הפרט.
- על מערכת החינוך לפתח ולספק שירותי מחשוב ותוכנות ברמה גבוהה, ולזרז את רישות בתי ספר ומורים. חשוב שיהיה לכל כיתה בכל בית ספר ציוד מחשבים ומולטימדיה; יש להכשיר מורים נוספים בטכנולוגיות דיגיטליות.
- על ארגוני מעסיקים להשקיע בתכניות חינוכיות במקום העבודה על מנת לשפר את הידע, הכישורים

- והיכולות של עובדיהם. על המדינה לסבסד ארגונים היוזמים תכניות כאלה.
- על ההסתדרות וארגוני העובדים החברים בה להשקיע במסגרות ארוכות-טווח שונות ללימוד, להכשרה ולהעשרה עבור חבריה.
 - על מנת לשמור על מעמד תחרותי ומבוקש בשוק העבודה, יש לעודד יחידים לשאוף להשתלם לאורך חייהם באמצעות פעילויות ותכניות להשכלה ולהכשרה. יש להנחיל גישה זו לתלמידים במערכת החינוך הפורמלית, ולהטמיעה ולחזקה על ידי אגודות ענפיות, ארגוני עובדים, רשויות המדינה וכו'.
 - על ההסתדרות לבחון את תפקודה מחדש ומקורב על מנת לקבוע מה ניתן לעשות כדי לשרוד ולהמשיך לפעול בסביבה העוינת הקיימת היום. עליה לנקוט צעדים פעילים לשיפור תדמיתה הציבורית. פעילות בקרב קבוצות מנוצלות בשוק העבודה (לא בהכרח בקרב חבריה) היא הכרחית.
 - על המדינה לעשות מאמץ משמעותי לאכוף את חוקי העבודה (כמו שהיא עושה בתחומים אחרים) ולנקוט צעדים חמורים נגד מעסיקים המפרים את החוק ו/או מנצלים עובדים זרים.
 - הליכי העבודה של משטרת ההגירה לטיפול בעובדים זרים חייבות להשתנות, כך שישקיפו גישה ליחסי אנוש ותשומת לב גדולה ליותר לכבוד האדם. על עובדי משטרת ההגירה לעבור הכשרה מיוחדת לטיפול רגיש באנשים השרויים במצוקה אישית קשה.
 - יש ליצור לחץ ציבורי על מעסיקים וארגונים הכופים תנאי עבודה קשים על מנת שיחדלו מהם. יש לחוקק חוקים על מנת להעמיד לדין מעסיקים וארגונים הכופים תנאי עבודה קשים על עובדיהם.